

CenRaPS Journal of Social Sciences

International Indexed & Refereed

ISSN: 2687-2226 (Online)

<https://cenraps.org/journal/>



Original Article

doi.org/10.46291/cenraps.v5i1.93

Postkomünist Dönemde İç ve Dış Faktörler Bağlamında Bulgaristan'da Dış Politikanın Dönüşümü

Mustafa IŞIK

PhD Candidate, Sakarya University, Department of International Relations,
mustafa.isik9@ogr.sakarya.edu.tr, Orcid Number: 0000-0002-2885-1769.

Özet

Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetinde meydana gelen radikal değişimler, devletlerin dış politikalarını yapısal değişikliğe sevk etmiştir. Bu değişim ve dönüşüm süreci sadece sistemik boyutta kalmayıp, devlet ve lider profillerine de yansımıştır. Postkomünist süreç içerisinde Bulgaristan dış politikasında yaşanan değişimleri açıklama amacı güden çalışmamız; kuramsal çerçeve olarak Neoklasik Realizmi kullanmaktadır. Sistemik etkinin tetiklemesi ile güç dengelerinin değiştiği bir ortamda Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki komünist rejimler çökerken, meydana gelen bu güç boşluğu eski Doğu Bloğu ülkelerini yeni dış politika arayışlarına yöneltti. Bu süreç Balkan ülkelerinde Avrupa-Atlantik yapı ile bir yakınlaşma meydana getirdi. Bu bağlamda temel araştırma sorumuz ; *Eski bir Doğu Bloğu ülkesi olan Bulgaristan'ın Soğuk Savaş sonrası izlediği Avrupa-Atlantik yanlısı dış politikalarını nasıl açıklayabiliriz? Dış politikanın dönüşüm sürecini devlet-içi faktörler ve liderler nasıl etkilemiştir?*

Postkomünist dönemde Bulgaristan'ın iç ve dış politikasında büyük değişiklikler yaşandı. İç politikada yeni lider profilleri meydana çıkarken, AB ve NATO yanlısı siyasal oluşumlar siyasal alana dahil olmuştur. Bu değişim sürecinde Türk ve Müslüman azınlık ise siyasal sistem içerisinde önemli roller üstlenerek AB ve NATO yanlısı politikaları desteklemiştir. Bu süreçte Bulgaristan Komünist Partisi eskinin temsili politikaları yürütmeye çalışsa da iç ve dış politikada meydana gelen değişimlere direnememiştir. Azınlıkların kurduğu siyasi partiler ve Avrupa ile entegrasyonu savunun yeni siyasal oluşumlar devlet-içi düzeyde değişimin ana dinamiklerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Türk ve Müslüman azınlığın dış politikaya etkisi de araştırma kapsamı içerisinde değerlendirilecektir.

Neoklasik realizm uluslararası sistemin içerisindeki güç değişimlerini dikkate almakla beraber devlet-içi faktörleri de analize dahil etmektedir. Bulgaristan'daki değişimi çok boyutlu olarak ele alma imkânı veren Neoklasik realist teori aynı zamanda liderlere de önemli bir alan açmaktadır. Neoklasik realizm, iç ve dış faktörleri beraber ele alması hasebiyle dış politika analizlerini derinleştirmektedir. Dış politikadaki değişimleri açıklama noktasında neoklasik realizmin iç faktörleri de analize dahil ederek daha sistemik ve kapsamlı bir analiz çerçevesi sunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Uluslararası Sistem, İç Faktörler, Liderler, Azınlıklar

Transformation of Foreign Policy in Bulgaria in the Context of Internal and External Factors in the Postcommunist Era

Radical changes in world politics after the Cold War led to structural changes in the foreign policies of states. This change and transformation process is not only systemic, but also reflected in the state and leader profiles. Our study aiming to explain the changes in Bulgarian foreign policy in the postcommunist process; uses Neoclassical Realism as a theoretical framework. While the communist regimes in Eastern Europe and the Balkans were collapsing in an environment where the balance of power was changed by the trigger of the systemic effect, this power vacuum led the former Eastern Bloc countries to seek new foreign policies. This process brought about a rapprochement with the Euro-Atlantic structure in the Balkan countries. In this context, our main research question is; How can we explain the pro-Euro-Atlantic foreign policy of Bulgaria, a former Eastern Bloc country, after the Cold War? How did intra-state factors and leaders affect the transformation process of foreign policy?

In the postcommunist period, there were great changes in Bulgaria's domestic and foreign policy. While new leader profiles emerged in domestic politics, pro-EU and NATO political formations were included in the political arena. In this process of change, the Turkish and Muslim minorities assumed important roles in the political system and supported pro-EU and NATO policies. In this process, although the Bulgarian Communist Party tried to carry out the representative policies of the past, it could not resist the changes in domestic and foreign policy. Political parties founded by minorities and new political formations advocating European integration have been one of the main dynamics of change at the intra-state level. In this context, the impact of the Turkish and Muslim minority on foreign policy will also be evaluated within the scope of the research.

Neoclassical realism takes into account the power changes within the international system, but also includes intra-state factors in the analysis. Neoclassical realist theory, which gives the opportunity to deal with the change in Bulgaria in a multidimensional way, also opens an important area for the leaders. Neoclassical realism deepens foreign policy analysis because it deals with internal and external factors together. It is seen that neoclassical realism offers a more systemic and comprehensive analysis framework by including internal factors in the analysis at the point of explaining the changes in foreign policy.

Keywords: Foreign Policy, International System, Internal Factors, Leaders, Minorities

Giriş

Soğuk Savaş sonrası Doğu Avrupa ve Balkanlar'da postkomünist dönem olarak ifade edilen süreçte hem sistemik düzeyde hem de yerel düzeyde büyük siyasal, ekonomik ve sosyal değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde birçok ülkede etnik çatışmalar ve gerginlikler ile baş göstermiştir. Balkanlarda meydana gelen etnik çatışmalar ve uluslararası sistemdeki güç değişimi Bulgaristan siyasi elitlerini yeni bir dış politika arayışına itmiştir.

Soğuk Savaş döneminden kalan eski siyasi gelenekler, ideolojiler ve ittifaklar bu değişime direnememiştir. Soğuk Savaş sonrası kurulan yeni dünya düzenine yönelik yeni bir politika geliştiren Bulgaristan, dış politikasında dengeli ve yenilikçi bir tavır alarak, Avrupa- Atlantik dünya ile uyumlanma sürecine girmiştir. 90'lar da komünist partinin devamı olan Bulgaristan Sosyalist Partisi, geçmişten gelen insan kaynağını ve devletin kurumsal imkanlarını kullanarak kontrollü bir değişime onay vermek zorunda kalmıştır. Bulgaristan içerisinde geçmişten gelen statüko ve revizyonist yaklaşıma örnek olarak iki ana siyasi ekolden bahsedebiliriz. Bu iki siyasi ekol kısaca Rusofiller ve Avro-Atlantikçiler olarak ifade edilebilir. Bu iki ekol arasındaki rekabet komünist dönemde Rusofillerin lehine iken post komünist dönemde ise Avro-Atlantikçilerin lehine dönmüştür. Burada sistemik etkiler ve iç politikanın konjonktürü değişimden yana olmuştur. Ortaya çıkan demokratik talepler, Bulgaristan içerisindeki azınlıkların konumunu bir daha tartışmaya açmıştır. Ülkenin en büyük azınlığı olan Türk ve Müslüman azınlık postkomünist dönemde siyasal arenaya girerek iç politikada etki alanını artırmıştır. Dış politikada ülkenin Avro-Atlantik ittifakına yönelik politikalarına yönelik Türk ve Müslüman azınlığın tutumu devamlı olumlu yönde olmuştur. Bulgaristan içerisindeki yenilik taraftarları AB ve NATO üyelik süreçlerinde azınlığın desteğini alabildiği için bu değişim ve dönüşüm süreci diğer Balkan ülkelerine nazaran daha sorunsuz gerçekleşmiştir.

Bulgaristan'ın Soğuk Savaş sonrası dış politikasında yaşanan değişimleri irdelleyeceğimiz bu çalışmada Neoklasik realist yaklaşımın çerçevesini kullanacağız. Sistemik etkilerin yoğun olarak hissedildiği 90'larda Bulgaristan'ın iç politikasında yaşanan gelişmeler yeni lider tipolojilerini ortaya koymuştur. Yeni lider imajı, azınlığın iç siyasete katılımı ve tüm kesimlerin demokrasi talepleri ara değişkenler olarak dış politika yapım sürecini uzun vadede Avro-Atlantik ittifak lehine çevirmiştir.

Dış Politika ve Neoklasik Realizm

Devletlerin diğer devletlerle yürüttüğü ilişkilerin tamamı dış politika kavramı içerisinde yer almaktadır. Diğer bir ifade ile uluslararası sistemde bir aktör olarak devletlerin diğer devletlerle yürüttüğü resmi ilişkilerin bütünüdür. Bir diğer tanımı ile “ Dış politika bir ülkenin dış dünya ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri başta olmak üzere her çeşit ilişkilerinin yönetimi olarak da tarif edilebilir.” (İskit, 2022) Geleneksel olarak dış politika; iç politikadan bağımsız, ulusal çıkarlar çerçevesinde açıklanmaktadır (Keyman, 2022a). Son yıllarda ekonomik ilişkilerin dış politika üzerindeki belirleyicilik etkisinin arttığını söyleyebiliriz. 21. yüzyılın şartlarına göre çok boyutlu ve çok yönlü bir dış politika tanımı gerekmektedir.

Bir başka ifade ile “bir tek devletin yani egemenin kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere dışındaki dünyaya ilişkin belirlediği stratejiler, araçlar ve hareketlerin bütünü” olarak ifade edilebilir. Dış politika kavramı çok boyutlu bir kavram olmakla birlikte; siyasal, ekonomik ve kültürel ve güvenlik boyutlarına sahiptir. Sadece bir yönüyle incelendiği zaman doğru bir dış politika analizi yapılması mümkün değildir. Bazı akademik çalışmalarda siyasal ve ekonomik boyutu ön plana çıkarılmış olmasına rağmen dış politika ve güvenlik çalışmaları son yıllarda rağbet görmektedir (Ateş, 2014).

Realist yaklaşımda iç ve dış politika farklı alanlar olarak görülmektedir. Realist paradigma dış politikada devlet merkezli bir bakış sergilemektedir. Realistler dış politikada güç kavramına merkezi önem atfetmektedirler. Realistler dış politikayı tanımlarken ulusal çıkarlar ve güç kavramlarını birbirinden ayırmazlar. Ayrıca devletlerin rasyonel aktör olarak güç artırımına giderken ulusal güvenlik çerçevesinde hareket ettikleri varsayılmaktadır. Liberal yaklaşımda dış politika iç ve dış politika beraber değerlendirilmektedir. Tek aktör olarak devlet görülmeyip STK’ların yanı sıra ulusal ve uluslararası kurumların varlığı dikkate alınmaktadır. Toplumsal beklentilerin devlet dışı aktörler tarafından dış politika sürecine dahil edildiği varsayımı liberal bakışı temsil etmektedir. Ayrıca liberal bakış açısında devletler arası ticaret ve ekonomik karma modellerin ön planda olduğu görülmektedir. Liberal yaklaşımda realistlerin önerdiği askeri harcamaların ön planda olduğu güvenlik devleti modeli yerine dışa açık ve ortak güvenlik anlayışı ile ticaret devleti modeli benimsenmiştir (Gülmez vd., 2020). Liberal yaklaşımda askeri müdahale ve ekonomik zorlama ancak demokrasinin yayılması noktasında kimi zaman başvurulabilecek bir seçenek olarak masada bulunabilir (Efegil, 2014). Daha çok kültürel,

siyasal ve ticari etkileşimin ön planda olması liberal yaklaşımı tarz olarak soft power (yumuşak güç) kavramına yaklaştırmaktadır.

Uluslararası ilişkiler teorilerine göre dış politikada öncelikli amaçlar değişebilmektedir. Dış politika yapımında realist kuram ‘ulusal güvenliği’ öncelikli olarak tanımlamasına karşın liberal yaklaşımda ise ‘ekonomik çıkar, iş birlikleri ve kurumsallaşma’ kavramları ön plana çıkmaktadır. İnşaaacı yaklaşımda ise ‘kimlik ve söylem’ dış politikanın öncelliği olarak vurgulanmaktadır (Keyman, 2022a). Devletler dış politikada öncelik ve beklentilerini bazen örtülü olarak ifade eder. Devletler arasındaki iletişim ve irtibat dış politika üzerinden resmiyet kazanırken, çıkarlar ulusal güvenlik süzgecinden geçirilip politikalara dönüşmektedir. Realist paradigmaya göre hükümetler ve devletin karar alma organları dış politika yapım sürecini reel politik değerler üzerinden bina etmektedir. Ancak liderlerin ikili ve bölgesel ilişkilerin inşasında inisiyatif aldıkları durumlarda olmaktadır. Tarihsel anlamda sorunlu komşuluk ilişkilerine sahip olan devletlerin liderleri diplomasiyi ön plana çıkararak çıkarlarını çatışma olmadan ‘kazan-kazan’ düzeyine yükseltebilir. Devletler dış politikasında hem reel politik argümanları hem de liberal söylemleri kullanabilmektedir.

Neoklasik Realizm

Devletleri uluslararası siyasi arenada yek pare bir aktör olarak gören realist yaklaşım, devletlerin iç yapısını ve liderlerin dış politikaya etkisinin yadsınamaz olduğunu zamanla kabul etmiştir. Soğuk Savaş sonrası 90’lar alternatif teorik yaklaşımların geliştirilmesi ve sistemik analizlere yönelik eleştirilerin arttığı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır.¹ Neorealizm’in her devlet davranışını açıklama kapasitesi olmadığını ifade eden Gideon Rose Kenneth Waltz’ın teorisini sıkı bir şekilde eleştiriye tutmaktadır.

Rose, (1998) yılında yazdığı Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy isimli çalışmasında neoklasik realizm kavramı hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: ‘‘ ... bir ülkenin dış politikasının kapsamının ve amacının her şeyden önce uluslararası

¹ Soğuk Savaşın bitimini hiçbir Uluslararası İlişkiler Teorisinin tahmin edememesi yeni teori arayışlarını 90’lı yıllarda canlı tutmuştur. Bilhassa Sosyal İnşacılık ve Neoklasik, Realizm Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan tabloyu analiz ederken diğer teorilerin eksiklerini ortaya koymaktadır.

sistemdeki yeri ve özellikle görelî maddî güç yetenekleri tarafından belirlendiğini iddia etmektedir. İşte bu yüzden realisttirler. Bununla birlikte, bu tür güç yeteneklerinin dış politika üzerindeki etkisinin dolaylı ve karmaşık olduğunu, çünkü sistemik baskıların birim düzeyinde araya giren değişkenler aracılığıyla aktarılması gerektiğini ileri sürerler. Bu yüzden neoklasiktirler’’ (s.144-147).

Neoklasik Realizm, neorealizmin sistemik bakış açısının sunduğu çerçeveye yetersiz bulmaktadır. Neoklasik realistler, devlet içi faktörlerin dış politikada etkili olduğunu varsaymaktadırlar. Aynı sistemik baskıya maruz kalan devletlerin aynı dış politika izleyeceğini varsayan neorealizm eksik kalmaktadır. Neorealizmin devletlerin aynı sistemik etki altında farklı dış politika izlemesine bir açıklama getirememesi neoklasik realist paradigmayı güçlendirmektedir. Neoklasik realistlere göre devletlerin iç siyasal yapısı ve liderlerin siyaset yapma şekilleri dış politikayı derinden etkilemektedir. Neoklasik realistler devletlerin maddî kapasitelerini ve uluslararası sistemdeki güç dağılımı içerisindeki yerini öncelikli olarak ifade ederler. Uluslararası sistem içerisindeki güç dağılımının tek başına devletlerin dış politikasını açıklamaya yetmeyeceğini ifade eden neoklasik realistler, dış politikanın iç politikadan bağımsız şekilde ortaya konamayacağı konusunda hem fikirdirler (Arı, 2018). E. Fuat Keyman’a göre neoklasik Realist kuram; devletlerin dış politikalarının uluslararası sistemin baskısı, ulusal ve ulus altı dinamiklerle şekillendiğini ortaya koymaktadır (Keyman, 2022).

Anarşi kavramını diğer realistler gibi kabul eden neoklasik realistler, dış politikayı analiz ederken sistemin yanı sıra liderleri ve iç siyasal koşulları değerlendirmektedir. Uluslararası koşulların getirdiği imkân ya da imkânsızlıkların yanı sıra iç siyasal aktörlere ve süreçlere odaklanan neoklasik realistler, karar vericilerin algılarını da hesaba katmaktadırlar. Liderlerin dış politikada karar verirken mevcut algıları devletlere ve olaylara yükledikleri anlamlar bu analizler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Mevcut uluslararası koşulların kısıtları, devlet-toplum ilişkileri ya da ülke içerisinde herhangi bir ideolojinin yükselişi dış politikaya etki eden faktörler olarak dikkat çekmektedir (Balcı, 2017).

Neorealist yaklaşım uluslararası sistemin ve sistemdeki güç dağılımının devletlerin davranışları açıkladığını varsaymaktadır. Bazı realistler tarafından bu yaklaşım eleştiriye tabi tutulmaktadır. 80’lerden itibaren teorisyenler uluslararası sistemin anarşik sisteminde devletlerin davranışlarını çok boyutlu açıklama fikrini tartıştılar. Sistemik yaklaşımın üstüne

bireysel ve devlet içi faktörlerinde dahil edilmesiyle, devlet davranışlarının daha doğru analiz edilmeye başlandığı görüldü. Neoklasik realistler sistemik faktörlerin yanı sıra devlet içi değişkenleri de değerlendirmektedir. Stephen Walt'ın Neoklasik realizmin iç ve dış faktörleri birleştiren çok boyutlu yaklaşımını '*iç siyaseti, güç dağılımı ve dış politika davranışı arasında müdahale eden bir değişken olarak konumlandırır.*'. Yapısalcı yaklaşım ile iç faktörler arasında ilişki kuran Neoklasik realistler, liderlerin uluslararası güç dağılımını nasıl algıladığı konusunu ara değişkenler içerisinde değerlendirmektedirler (Dunne vd., 2021).

Neoklasik realist yaklaşımda birim düzeyindeki çeşitliliğin hâkim olduğu görülmektedir. Bu teorik yaklaşım devletler arasındaki ilişkileri daha güçlü açıklayacak argümanlar sunmaktadır. Devletin ulusal kimliği ve yapısı, liderlerin ideolojik bakışı, rejim tipi, devletin iktisadi ve askeri kapasiteleri, toplumsal yapı ve devlet toplum ilişkileri, azınlıklar, kültür-kimlik unsurları, dış politika yönelimlerinde etkilidir. Bu birim düzeyindeki çeşitlilik dış politika analizinin daha kapsamlı ve öngörülebilir olmasını sağlamaktadır ((Lobell, E. vd ., 2009, s. 35-40).

Neoklasik realist yaklaşıma göre yerel iç faktörlerin ve liderlerin etkisi ara değişken olarak değerlendirilirken, dış politika yöneliminin değişimi ise bağımlı değişken olarak ifade edilmektedir. Uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve göreceli etkisi bağımsız değişken olarak tanımlanmaktadır (Lobell, E. vd ., 2009, s. 20-35).

Postkomünist Dönemde Bulgaristan'ın İç Politikasındaki Değişimler

Liderlerin algıları ve iç faktörler dış politikanın şekillenmesi sürecini yakından etkilemektedir. Liderler aynı zamanda bir fikrin ve siyasi görüşün de taşıyıcısı konumundadır. Liderler yaşadıkları dönemde birçok şeyden etkilendikleri gibi kendileri de devletin karar alma mekanizması dahil birçok alanda etkili olabilmektedir. Devletlerin dış politikada aldıkları kararlarda uluslararası konjonktürün etkisi ağır bassada liderlerin buradaki rolü göz ardı edilmemelidir.

Todor Jivkov'un SSCB lideri Gorbaçov ile uyumlu politikalar izlediği söylenemezdi. Gorbaçov'un glasnost (açıklık) ve peresteroyka (yeniden düzenleme) politikaları BKP'nin asimilasyon politikaları ile çelişmekteydi. Mihail Gorbaçov Batı'ya açılmaya çalışırken Bulgaristan Komünist Partisi, insan hakları ihlalleri ve asimilasyon politikaları ile dünya

gündemine oturmuştu (Poulton, 1993). Bulgaristan Komünist Partisi içerisindeki Batı ile yakınlaşmayı arzu eden muhalif gurup Gorbaçov ile uyumlu politikalar inşa etmeyi arzu ederken, BKP Politbüro içerisinde eski ve yeni tartışması başlamıştı. Ticaret Bakanı Anderey Lukanov ve Dönemin Dışişleri Bakanı Petır Mladenov bu süreçte Batı ile iyi ilişkileri dile getirmekteydi. Bu kısa sürede ortaya çıkan söylem düzeyindeki değişim, aslında uluslararası siyasal güç dengelerinde beklenen değişim ile benzerlikler taşımaktaydı. Bu reformist grup daha sonra demokrasiye geçiş sürecinde ılımlı tutumuyla yumuşak geçiş zemin hazırlamaktaydılar.

90 sonrası Bulgaristan iç siyaseti hızla değişim sürecine girmiştir. İç politikada Bulgaristan Komünist Partisi tekeli değişmiş, azınlıklar siyasal bir aktör oluşu ile beraber serbest piyasa ekonomisi ve yeni anayasa gündeme gelmiştir. Ülkede değişimin dinamosu olan anti-komünist oluşumlar, zamanla ‘‘Demokratik Güçler Birliği’’ adı altında birleşme yolunu tuttular. Yeni dönemde Türkler, zamanla ülkede belirleyici bir siyasal aktör konumuna gelirken, Bulgaristan Komünist Partisi, ismini değiştirerek Bulgaristan Sosyalist Partisine dönüştü. 1991 yılında ilk girdiği seçimi kaybetmesine rağmen 1994 seçimlerini %43,5 ile birinci parti olarak bitirdi. 90’lar adeta bir tüm oluşumlar için bir geçiş süreciydi (Ekinci, 2018a).

Ülke içerisindeki eski komünist uzantılar (nomenklatura), kurumlardaki ağırları ile siyasete üstü örtülü müdahaleler etmekteydi. Ülkede azınlıklar açısından devam eden birçok tartışma vardı. Bu tartışmalar; ‘‘ Yeni Anayasa, Serbest Piyasa Ekonomisi ve Azınlık Hakları ‘‘ bağlamında gelişim göstermekte ve ülkeden zaman zaman etnik tansiyon artırmaktaydı. Yeni Halk Meclisi peyderpey azınlıklara hakları vermektedir, lakin Anayasal anlamda ‘‘azınlıklar’’ kavramsal manada kabul edilmemektedir. Yeni anayasa BSP’nin çoğunlukta olduğu bir mecliste kabul görmüştür. Yeni Anayasa azınlıkların etnik ve dini anlamda siyasi parti kurmalarının önüne geçmekteydi. Bu bağlamda demokrasi döneminde ortaya çıkan 4. Bulgar Anayasasının aslında demokratik değerler bağlamında tartışmaya açık yönleri bulunmaktadır.

Bulgaristan Komünist Partisinin devamı olan BSP, merkez sol parti olarak siyasal sistemde konumlanmıştır. 10 Kasım 1989 tarihinde Todor Jivkov’nun görevi bırakmasının ardından Dışişleri Bakanı Pertır Mladenov kısa bir süre ön plana çıkmıştır. Bu süreçte Petır Mladenov ve BKP içerisindeki reformist kanat halka yönelik demokratik açılımlar yaparak toplumsal hareketleri yönlendirmek istemiştir. 11-13 Aralık tarihlerinde Komünist Partinin Merkez

Komitesi Plenumunda ülkenin geleceğini ilgilendiren kararlar alınırken, rejimin yaptığı hatalardan özür dilendi. Demokratik seçimlerin önünü açmak ve gerçek parlamenter sisteme geçmek için bazı düzenlemelerin yapılacağı dile getirildi. Ülke içerisinde yenilik taraftarları ile eski politikaları savunan gruplar arasında karşılıklı protestoların düzenlendiği bir ortamda BKP'nin önde gelenleri muhalefet ile görüşmek istediler. Romanya'da başlayan demokratikleşme süreci kanlı çatışmalara sebep olunca, Komünistler ve DGB temsilcileri ülkenin iç kargaşa mahal vermeden toplanması için harekete geçtiler. On dört yenilik taraftarı komünist olmayan grup Demokratik Güçler Birliği adıyla BKP ile yuvarlak masa toplantılarına katıldılar. Bu toplantıların ilk gündem maddesi ülkedeki totaliter yapının nasıl ortadan kaldırılacağı meselesiydi. Bu süreçte tüm kanunlar ve anayasa BKP'nin lehine olduğu için muhalif gruplar demokrasinin güçlendirilmesi için bazı taleplerde bulundular. Bu taleplerin en önemlisi 1971 Bulgaristan Anayasasının 1. Maddesini değiştirilmesiydi (Ekinci, 2018b)² Yuvarlak masa toplantılarına Türk ve Müslüman azınlığı temsilen bir STK ya da siyasi partinin katılmaması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Yuvarlak masa toplantılarının ana hedefi ülkedeki totaliter rejimin nasıl bitirileceği meselesi etrafında şekillenmişti.³

Bulgar Komünist Partisi, parti içi bir müdahale ile demokratikleşme sürecine girdiği için ülke içerisindeki kurumsallaşmış siyasal elit gücünü muhafaza edip hemen dağılma sürecine girmemiştir. Geçiş dönemi içerisinde gücünü koruyan parti, diğer partilere karşı avantajlarını zaman içerisinde kaybetmemiştir. Ülkede demokratik seçimler 1990 yılından beri yapılmasına rağmen komünist dönemden kalan nomenklatura farklı partilerin içerisinde faaliyet göstermektedir. 90'lardan beri gücünü yitirmeyen sosyalistler kendi karşılarında dağınık halde yer alan liberal ve demokrat muhalefeti siyasal sistem içerisinde 1997 yılına kadar rahatlıkla dengeleyebilmiştir. Geçiş sürecinde BSP'nin milliyetçiliği de kullandığı görülmektedir. Demokratik Güçler Birliğinin liberal söylemlerine yönelik, daha devletçi ve milliyetçi bir söylemi benimseyen Bulgar Sosyalist Partisi, Yugoslavya Federasyonunun dağılma sürecinde bu tutumunu iç ve dış politikada ortaya koymuştur (Mandacı, 2020).

³ Yuvarlak Masa modeli; Macaristan ve Polonya üzerinden örnek olarak alınmıştır. Macaristan ve Polonya'da Komünist Rejimin gizli servislerine çalışanların siyasete katılımı engellenirken, bu durum Bulgaristan'da gerçekleşmedi.

Totaliter rejimin tasfiyesi dediğimiz süreç aslında BKP içerisinde meydana gelmiştir. Soğuk savaş süresince en çok iktidarda kalan Komünist Parti liderlerinden biri de Todor Jivkov'du.

R.J. Crampton'un (2007) ifadesi ile "Jivkov iktidarının düşüşü parti hiyerarşisinin işiydi ve devrimden ziyade bir saray darbesiydi. Bu bağlamda Bulgaristan'da halk iktidarına geçiş BKP içerisinde yaşanan liderlik değişiminin nedeni olmaktan çok sonucuydu" (s.196).

10 Kasım 1989 tarihinden itibaren yeni parti oluşumları baş göstermeye başlamıştı. Haziran 1990'da yapılan seçimler eski ile yeninin Doğu ile Batı'nın rekabetiydi adeta. Bu yeni süreçte DBG, HÖH ve Çiftçi Partisi yapılan ilk seçimlerde meclise girecek olan oluşumlardı. DGB, ilk etapta farklı STK'ların bir araya gelerek oluşturduğu sivil inisiyatif ve demokrat görünümüne sahipken, Hak ve Özgürlükler Hareketi ise Türk azınlığı temsil eden bir oluşum imajı vermekteydi. Çiftçi Partisi ise Komünist Partinin yanında yıllarca gölge siyaseti yaptığı için ilk demokratik seçimlerde istediği oyu alamadılar. BKP ise ilk seçimlerde yüksek oy olarak devlet içerisinde kurumsallaştığı adeta göstermiş oldu.

90'larda Bulgaristan'da üç siyasal grup kendini yeniden üreterek iç politikada devamlılık gösterdi. Bu üç siyasal grup şunlardır: Sosyalistler, Demokratlar ve Türkler. Bu üç grubun siyasal temsili de meclise yansımıştır. Çoğunluğunun Türklerin oluşturduğu "Hak ve Özgürlükler Hareketi" yeni siyasal sistemde sadece Türklerin değil, Pomak ve Romanların da haklarını savunacak söylemleri tercih etmiştir. 90'larda HÖH, ülkede DGB gibi yenilikçi politikaların merkezidi (Türkeş, 2002).

Liberal ve demokrat söylemleri ön plana çıkaran Demokratik Güçler Birliği, ülkenin demokratikleşme ihtiyacını dile getiren on dört STK'dan oluşmaktaydı. Komünizm sonrası ülkenin içinde bulunduğu kaotik durum, yenilik taraftarlarını bir araya getirmişti. Birçok alanda reformlar gerektiğini dile getiren bu platform lider olarak Jelyu Jeleu'ü seçti. Jelyu Jeleu, ülkenin tüm kesimleri tarafından kabul görececek söylemlere ve vizyona sahipti. Avrupa Topluluğunun azınlıklarla ve demokratikleşme ile ilgili konularda Jeleu'in olumlu tutumu Türk ve Müslüman azınlık tarafından da takdir edilmiştir. ⁴ Jeleu'ü lider seçen Demokratik Güçler

⁴ Jelyu Jeleu, Bulgaristan'ın Soğuk Savaş sonrası yapılan demokratik ilk seçimleri kazanan Cumhurbaşkanı'dır.

Birliği, ülkenin demokratikleşmesini arzu eden bir organizasyon olarak dikkat çekmesinin yanı sıra Batı yanlısı Bulgar entelektüellerinin toplandığı bir fikir birlikteliği olarak tanımlanabilir.

1997 yılına kadar siyasal sistem içerisinde hegomon aktör BSP olsa da AB ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi hususunda Filip Dimitrov (DBG) Hükümeti kısa sürede adımlar atmıştır. AB ile ikili geliştirilmesi süreci diğer partilerinde gündemlerine oturmıştır. 1993 yılında Bulgaristan ve AB arasında imzalanan Ortaklık Antlaşması 1995 yılında yürürlüğe girmesiyle ikili ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. 1995 itibariyle ortalık statüsünün resmiyet kazanmasıyla Bulgaristan AB üyesi olmak için başvuruda bulunmuştur. AB üyelik süreci içerisinde bir dizi reform yapmak durumunda olan Bulgaristan, birçok alanda AB ve NATO çizgisinde yeni politikalar belirlemiştir (Üste, 2014).⁵ Özet olarak Demokratik Güçler Birliği, AB ve NATO ile geliştirilen ilişkileri sağlam bir zeminde yürütülmesine katkı sağlayarak ülkenin güvenlik ve dış politikasının temel argümanlarını ortaya koymuştur.

90'larda Demokratik Güçler Birliği ile HÖH'ün demokrasi talepleri benzerlik göstermektedir. Zaman içerisinde HÖH, ülke siyasetinde denge unsuruna dönüştü. Ülkedeki tüm gruplarla iletişimini açık tutan HÖH, sosyalistlerle iş birliğine başvurduğu seçimler de olmuştur. HÖH, Georgi Pırvanov'un iki dönem üst üste Cumhurbaşkanlığı döneminde desteğini Sosyalistlerden yana kullanırken NDSV (II.Simeon'un Partisi) ile de 2001-2005 arasında hükümet ortağı olmuştur.

1990 seçimlerinde Hak ve Özgürlükler Hareketi barajı aşarak 500 bine yakın oyla 23 milletvekili çıkarmıştır. HÖH'ten seçilen milletvekillerinin ekseriyeti Türk ve Müslüman kökenli adaylardan oluşmaktaydı. Bu durum BSP'yi rahatsız etmiştir. BSP, 1991 seçimlerine giden süreçte Hak ve Özgürlükler Hareketinin anayasaya aykırı davrandığı gerekçesi ile seçimlere katılmasının engellenmesi gerektiğini beyan etmiştir. Demokratikleşme sürecinde BSP'nin bu tutumu Avrupa Birliği tarafından dikkatle takip edilmektedir Bulgaristan Anayasa Mahkemesi uluslararası eleştirilerden kaçınarak Hak ve Özgürlükler Hareketinin seçimlere katılmasına bir engel getirmemiştir.

Hak ve Özgürlükler Hareketinin, azınlıklar ve ülkenin demokratikleşmesi bağlamında Bulgaristan iç politikasına katkılarını şu şekilde ifade edebiliriz:

- Ayrılmış bir tema işlememiştir.
- Yeniliği savunurken, çatışmasız söylem tercihi.
- Ülkenin demokratikleşmesi ve Avrupalılaşması yolunda demokratlarla iş birliği yapması.
- Etnik barışı esas alan siyaset üretmiştir.
- İlk sivil Cumhurbaşkanı seçilmesinde rol almıştır. (Jelyu Jeleu'nun Cumhurbaşkanı Seçilmesi) (Enstrogm, 2009).

HÖH'ün aktif siyaset üretebilmesinin bir nedeni ise azınlık tarafından ekseriyetle tek temsilci olarak algılanması ve devamlı barajı geçebilecek şekilde desteklenmesidir. HÖH sadece Türk seçmenden oy almamaktadır, HÖH'ü ciddi bir şekilde Pomak ve Roman seçmenin yanı sıra az da olsa Bulgar seçmen desteklemektedir. 1990'dan bu yana girdiği tüm seçimlerde seçim barajını aşma başarısı göstermiştir.

Yıllara Göre HÖH'ün Milletvekili Sayıları (<https://results.cik.bg/2022>).

Seçim	Oy	Yüzde %	Sandalye
1990	491,596	8.03	23/400
1991	418,168	7.6	24/240
1994	283,094	5.44	15/240
1997	323,429	7.6	19/240
2001	340,395	7.45	21/240
2005	467,400	12.81	34/240
2009	610,521	14.45	38/240
2013	400,466	11.31	36/240
2014	487,134	14.84	38/240
2017	315,976	9.2	26/240
4 Nisan 2021	336,306	10.51	30/240
11 Temmuz 2021	292,514	10.76	29/240
14 Kasım 2021	340,997	12.83	34/240
2 Ekim 2022	344,512	13.75	36/240

Hak ve Özgürlükler Hareketi kurulduğu günden beri seçimlerde barajı aşma başarısı göstermiştir. Ülkedeki değişimin sembolü olan parti AB Parlamentosunda liberal temaları savunurken iç politikada yıllar içerisinde ‘’ etnik partiden ulusal partiye’’ evrilmiştir. HÖH’ün en büyük başarısı ülkedeki Türk azınlığın siyasal anlamda beraber hareket etme yeteneğini canlı tutmasıdır. II. Simeon Hareketi ile beraber 2001 ve 2005 yılında kurulan ortak hükümetler döneminde Bakanlıklar düzeyinde temsil edilmiştir. HÖH’ün yerel aktör olma özelliği daha güçlü olmasına rağmen dış politikada Avro-Atlantik tavrı dikkat çekmektedir. ⁶

HÖH’ün özellikle 2000’li yıllardan sonra başarısının arttığı gözlenmektedir. Oy sayısının artışı ile ilgili olarak ülkede yükselen Bulgar milliyetçiliği Türk seçmene de etki etmektedir.2005 yılında kurulan ırkçı ATAKA partisi HÖH’ün oy artışında belirgin bir faktör olmuştur.

HÖH yıllar içerisinde Türk azınlığın isteklerine çözüm üretememesine rağmen alternatifsiz bir azınlık oluşum olarak değerlendirilmekteydi. 2017 seçimlerinde %9,2 oy oranına düşmesi yeni kurulan DOST Hareketinin yansımaları olarak yorumlanmaktadır. Yeni kurulan DOST Partisi, düşürülen Rus uçağı sonrası hızla Bulgaristan siyasetine giriş yapmış, ardından Bulgaristan’ın siyasal elitleri tarafından ‘’ulusal güvenlik tehdidi’ olarak değerlendirilmiştir. Bu durumu fırsat bilen HÖH ise ulusal Bulgar partileri ile aynı söylemleri kullanmış hatta zaman zaman Türkiye karşıtı tutumlarını söylem düzeyinde hem Brüksel’de hem Sofya’daki mecliste gündeme getirmiştir.

Genel mandada Bulgaristan iç siyasetine bakıldığında Rusofil ve Rusofob ayrımı dikkat çekmektedir. Bu ayrımın kökleri tarihsel manada Osmanlı-Rus Savaşları öncesine kadar gitmektedir. Rusya’nın bu tarihsel etkisi hala Bulgaristan siyasetinde kendini göstermektedir. Bulgaristan siyasetinde iç ve dış politikada karar alıcılar değişse de demokrasiye geçişle birlikte Avro-Atlantik kurumlara entegrasyonun getirdiği sorumluluk ve karşılıklı çıkarlar dış politikanın yönünü büyük ölçüde belirlemektedir. İç politikadaki dönüşüm, çok boyutlu bir şekilde yeni lider profilleri meydana getirmiştir. Bu yeni lider profili daha çok ülkenin çıkarlarının Batı ile uyumlanmasını savunmaktadır (Dragaš , 2022).

⁶ Kırcaali ili HÖH’ün en güçlü olduğu yerleşim birimidir.

Kökleri 80'lere dayanan Soğuk Savaşın hemen sonrasında Bulgaristan'ın ulusal güvenliğinin ve çıkarlarının AB ve NATO içerisinde aranması gerektiğini savunun bazı vakıflar ve STK'lar kuruldu. Bulgaristan'da güvenliğin yeniden inşası sürecinde Batı ittifakı ile kader birliği yapmayı arzu eden STK'lar ve liderler ön plana çıkmaktaydı. Atlantik Kulübü bu STK'ların içerisinde en dikkat çekeniydi kuşkusuz. 1990 yılında Solomon Passy tarafından kurulan Atlantik Kulübü, Bulgaristan'ın NATO ve AB'ye katılımını hedefleyen bir sivil toplum kuruluşudur (<https://www.solomonpassy.com/>, 2022).

Uluslararası sistemde küçük bir ülke olan Bulgaristan, bölgesindeki çatışmalardan kendini izole edemeyeceği için Batı ittifakı ile yakınlaşma eğilimine girmiştir. Bosna Hersek ve Kosova krizlerinde ABD'nin izlediği dış politika ile uyumlu hareket eden Bulgaristan, daha sonra Afganistan ve Irak operasyonlarına verdiği katkılarla NATO üyelik sürecini kolaylaştırmıştır. İç faktörler bağlamında ise DBG'nin ve II.Simeon Ulusal Hareketinin iktidar olduğu hükümetlerde NATO üyelik sürecinin hızlı ilerlemesi ve sonuca bağlanması dikkat çekmektedir (Özlem, 2019).

2008 yılında Bulgaristan'da " Rusya Yılı " olarak ilan edilmişti. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Bulgaristan'a resmi bir ziyarette bulundu (<http://en.kremlin.ru/>, 2008a).⁷Burada Putin'in yapmış olduğu konuşmada, Bulgaristan ve Rusya ile arasındaki tarihsel bağların son derece güçlü olduğunu belirterek," iki ülke arasındaki bağların kan bağıyla pekiştirildiğini" ifade ederken iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin önemine vurgu yaptı. Enerji sektörünün ve altyapı çalışmalarına öncelik verdiklerini beyan etti. Vladimir Putin, Bulgaristan'ın AB ve NATO üyeliğinin ilişkilere zarar vermemesi gerektiğinin altını çizdi (<http://en.kremlin.ru/>, 2008a).

Bulgaristan dış politikasında 3. Cumhurbaşkanı Georgi Pırvanov'un Rusya'yı yakın bir dost ülke olarak konumlandırmak istediği görülmektedir. AB ve NATO süreçlerine zıt gibi görünse de bu siyaset çok boyutlu bir dış politika mekanizmasına işaret etmektedir. Putin'in Sofya ziyaretinde Bulgaristan Cumhurbaşkanı Pırvanov: "*Bulgaristan için Rusya ya da Avrupa diye bir ikilem yoktur.*" ifadesini kullandı (<https://www.dw.com/>, 2008).

Bulgaristan'ın iç politikasındaki aktör değişimleri dış politikaya da kısa sürede tesir etmektedir. Bulgaristan'da Sosyalistlerin ve milliyetçi grupların hükümet kurduğu veya Cumhurbaşkanlığı makamını kazandırdıkları durumlarda, Rusya'nın etkisi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Neoklasik realist yaklaşıma göre Bulgaristan iç politikasındaki aktörlerin çeşitlenmesi ve bu aktörlerin talepleri dış politika yönelimlerini zenginleştirmektedir. Azınlıkların ve liberallerin demokrasi talebinde bulunması ara değişken olarak, ülkenin dış politika çıktılarında etkili olmuştur. 90 sonrası demokratik dönemde Bulgaristan içerisinde ortaya çıkan tartışmalar ülkenin yönünü uzun vadede Avro-Atlantik yapıya yönlendirmiştir.

Soğuk Savaş Sonrası Bulgaristan'ın Dönüşen Dış Politikası

Soğuk Savaş süresince Bulgaristan'ın Sovyetlerin bir uydusu gibi hareket etmiştir. Bu durum hatta SSCB'ye bağlanacak düzeye kadar ilerlemiştir. SSCB'ye bu derece bağlılık diğer Balkan ülkelerinde görülmemiştir. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, Georgi Dimitrov ve Todor Jivkov dönemlerinde izlenen bu siyasetle hem iç hem dış politikada SSCB'nin direktifleri ile hareket eden ideolojik bir devlet görünümündedir. Soğuk Savaş süresince Doğu Avrupa'da meydana gelen krizlerde bilhassa 1968 Prag Krizi ve 1956 Macaristan Olaylarında Bulgaristan, Sovyet yanlısı dış politika ile dikkat çekmiştir. Soğuk Savaş sürecinin en önemli krizlerinden biri olan Doğu ve Batı Bloğu güçlerini karşı karşıya getiren Küba Krizinde, Bulgaristan izlediği dış politikayla Varşova Paktına bağlılığını yine ortaya koymuştur.

1945 sonrası düzende büyük güçlerle ilişkisini Sovyetler üzerinden düzenleyen Bulgaristan, yeni dünya düzeninde uluslararası sistem içerisindeki güç değişikliklerine binaen yeni bir dış politika izlemeye koyulmuştur. SSCB'nin çöküşü Bulgaristan'ı yeni bir siyasal sürece itmiştir. Komünist rejim sürecinde izlenen azınlık politikaları Bulgaristan'ın insan hakları karnesini olumsuz etkilemekteydi. Bu bağlamda Bulgaristan'ın kurulan yeni dünya düzeninde kendini anlatabilmesi için liberal söylemlere ve uygulamalara ihtiyacı vardı. Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası ortaya konulacak birçok adım olsa da ilk etapta Bulgaristan, iç politikada geçmiş ile yüzleşip asimilasyon politikalarına son vermesi gerekmektedir. Ardından gelecek adımlarla yeni dünya düzeninde yeni bir siyasal konum yakalayabilirdi. Bu yeni siyasal alanda iç ve dış dinamikler bağlamında Bulgaristan'ın önünde 3 seçenek olmasına rağmen Batı ile iş birliği ağır basmaktaydı.

1. SSCB ile iş birliği ihtimali: Bulgaristan Sosyalist Partisinin etkili olduğu 1997 yılına kadar olan süreçte aslında daima masada olmuştur.
2. Tarafsızlık:1990 sonrası Balkanlar'da ortaya çıkan çatışma ve krizler Bulgaristan dış politikasını tarafsız kalamama durumunu ortaya çıkarmıştır. Bosna, Kosova ve Makedonya Krizlerinde NATO ile iş birliği yolunu tercih etmek durumunda kalmıştır.
3. Batı ile iş birliği: Bulgaristan yeni siyasal düzende AB ve NATO ile entegrasyon sağlayarak yeni güçler dengesinde Batı ittifakı tarafını seçmiştir. Bu yeni dış politik yönelim aslında stratejik bir tercihtir. Dağılan SSCB ve zayıf bir Rusya Balkanlar'daki herhangi bir kriz sürecinde Bulgaristan'ın yanında olamayacağı için Bulgaristan dış politikası Batı ile işbirliği yolunu seçmek zorunda kalmıştır. Yunanistan ve Türkiye'nin uzun yıllardır NATO içerisinde olması Bulgaristan'ın Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan güvenlik ihtiyacı Bulgaristan'ın yeni dış politikasının güvenlik eksenli bir yönetime girmesine zemin hazırlamıştır (Kenar vd., 2012).

Bu siyasal süreç hem iç hem de dış politikada bazı yönelimler ortaya koymuştur. Soğuk Savaşın bitimiyle geçen sürede Bulgaristan dış politikasını akademisyenler çeşitli dönemlere ayırmaktadırlar. Bu kıstasların belirlenmesinde üç kavram ön plana çıkmaktadır; Avrupalılaşıma, Demokratikleşme ve NATO'ya uyumlu politikalar. Bulgar siyaset bilimci Boneva Boyka, Bulgaristan Dış Politikasını üç ana döneme ayırmaktadır:

- 1989-1996 Komünizm sonrası dış politika
- 1997-2007 Geçiş dönemi dış politikası
- 2007 sonrası AB ve NATO etkisinde gelişen dış politika (Boyka, 2012).

1989-1996 arasında halkın devlet kurumlarına güvenin azaldığı yıllardı, bu bağlamda hızlı reformlarla halkın güveni kazanılmalıydı. Hem azınlığın hem de çoğunluk Bulgar nüfusunun devletten demokratikleşme temayüllerini bekledikleri bir süreçti 90'lar. İç ve dış politikada bazı sorunlara cevap ve çözüm bulunması gerekiyordu. Akademisyen Mustafa Türkeş, Bulgaristan'ın 90'lardaki temel sorunlarını dört ana başlık altında incelemektedir.

1. Ülkenin genel yönelimine karar verebilecek, inisiyatifi ele alacak siyasi kadroların oldukça dağınık oluşu ve devlet kurumlarının ciddi sarsıntılar geçirmiş olmasıyla ilgili problemler.
2. Değişen uluslararası sistem karşısında Bulgaristan'ın uzun dönemli yönelimi hangi doğrultuda olacaktı? Rusya Federasyonu ile ilişkisini hangi zemin üzerine oturacaktı?
3. Değişen koşullarda Bulgaristan'ın bölgesel politikaları ne olacaktı?
4. Bulgaristan'ın iç bütünlüğünü nasıl gerçekleştirecekti? Azınlıklar sorununu hangi zemine oturtacaktı? (Türkeş, 2002).

Tüm bu soru ve sorunlar Bulgaristan'ın 90'lar ve sonrasında iç ve dış politikasını meşgul edecekti. AB ve NATO ile kurulan ilişki neticesinde bu sorunların bazısı zamanla çözüme kavuşmuştur. Bir başka ifade ile Bulgaristan dış politikasının Batı ittifakı ile çıkarlarını uyumlu hale getirerek uzun vadede ve stratejik kültür noktasında bir büyük gücün peşine takılma temayülü gösterdiğini söyleyebiliriz. Dış politikasının yönünü tayin etme noktasında Bulgaristan'ın 1997 yılına kadarki olan süreç ağır işlemiştir. Bunun iç ve dış nedenleri mevcuttur. Soğuk savaş süresince Doğu Bloğunun bir uydusu olan Bulgaristan'ın kısa sürede Batı ittifakı ile uyumlu politikalar ortaya beklenemezdi. Komünist dönemde azınlıklara yönelik işlenen suçlar ve ağır ihlaller Bulgaristan dış politikası üzerindeki negatif miras olarak dikkat çekmekteydi. Birçok üst düzey devlet yetkilisi farklı zamanlarda komünist dönemde işlenen suçlar ile ilgili özür dilemiştir. Örn: Petır Mladenov, Jelyu Jeleov, Petır Stoyanov ve Rosen Plevneliev. Azınlıklara yönelik işlenen suçlarla ilgili devlet mekanizmasının özür dilemesi Bulgaristan dış politikasına olumlu katkılar sağlamaktaydı. AB ve NATO içerisine girme sürecinde fazlasıyla hissedilmişti.

Türk akademisyen Birgül Demirtaş ise genel çerçevede Bulgaristan'ın dış politikası Soğuk Savaş Sonrasında 4 temel üzerine bina edilebileceğini ifade etmektedir (Demirtaş, 2001).

1. Ülke siyasetine yıllarca hâkim olmuş komünist ideolojiye son vermek,⁸
2. Avrupa'yı örnek almak (Uluslararası problemlerde Avrupa'nın yaklaşımını benimsemek)
3. Dış politika karar alma mekanizmasının demokratikleşmesi, şeffaf hale getirilmesi,
4. Karar alma sürecinde pragmatik olmak ve akılcı davranmak.

Bölgesel aktör olma hasebiyle Bulgaristan'ın Balkan politikasına şu iki madde eklenebilir:

1. Çok taraflılık (tek bir bölgesel bir güçle ittifak yapmaktan kaçınmak)⁹
2. Eşit uzaklık (bölgesel çatışmalara katılmamak)

Dış politikadaki gelişmelerin siyasal boyutu ile beraber güvenlik ve ekonomik boyutları da vardı. Ülke iç-dış dengesini sağlayıp istikrarlı bir şekilde kendi etnik sorunlarını da dış etkenlere kapamalıydı. Bu yüzden yeni ittifaklar kısa süre içerisinde önem kazandı. Bu bağlamda ülke hızla Rusya'dan uzaklaşırken Batı ittifakına yaklaştı. Çevresindeki ülkelerin yaşadığı sorunların etnik kökeni oluşu karar alıcı mekanizmayı azınlıklar konusunda daha dikkatli hareket etmeye yöneltti. Dış politik anlamda Avrupa Birliği ve NATO üyeliği konuları hızla ülke gündemine girdi. Güvenlik boyutu bağlamında BSP'nin devamlı '*Rusya'nın Bulgaristan siyaseti üzerindeki geleneksel bağlarını hatırlatan yaklaşımları*' 1995 yılı sonlarında farklı bir noktaya gelmiştir. Rusya'nın siyasetindeki derin dönüşüm Bulgaristan'daki Sosyalist oluşumları da zamanla Batı ittifakına yönelik ılımlı bir tavır almaya itmiştir. 1995 yılı içerisinde Rusya'nın Barış İçin Ortaklık Programına katılması ve Bulgaristan'ın AB'ye üye olabilecek ülkeler arasında yer alması ülke içerisindeki Avro-Atlantik çizgiyi güçlendirdi (Güntay, 2017).

Bulgaristan Komünist Partisinde 80'li yılların sonuna doğru kendi içerisinde bir muhalefet meydana getirmiş olsa da Todor Jivkov'un tasfiyesine kadar parti içerisindeki muhalif kanat

⁸ Komünist ideoloji 1940'ların sonunda Bulgaristan siyasetine hâkim olup 1991 yılına kadar devam etmiştir. Siyasal temsil anlamında Bulgaristan Komünist Partisinin yerine bugün Bulgaristan Sosyalist Partisi aynı mirasa sahip çıkmaktadır.

⁹ Soğuk Savaş sonrası Bulgaristan siyasetinde 90'lar '*geçiş dönemi*' olarak ifade edilmektedir. Bu geçiş dönemi 2000'li yıllara doğru AB ve NATO çizgisine doğru evrilmiştir. Bu evrilme sürecinde hem iç hem dış politik bağlamda azınlıkların tutumu diğer çatışma yaşayan devletlere nazaran ılımlı olmuştur. Batı kurumları bu yumuşak geçişe olumlu katkılar sağlayarak Bulgaristan'ın Batı ittifakına bağlanmasına zemin hazırlamıştır.

partinin karar alma merciinde etkili olamadılar. Parti içi muhalefetin daha çok Dış İşleri Bakanı Petır Mladenov'un etrafında şekillendiği görülmekteydi. Bulgaristan Komünist Partisi içerisindeki reformcu kanat, partinin Sosyalist Parti ismi alınmasını sağladı. Bu tarz isim değişikliği Balkanlar'da ve Doğu Avrupa'daki Komünist Partilerin 90'lı yıllarda sıklıkla başvurduğu bir yöntemdi. Bu isim değişikliği reform sürecine işaret etse de dış politikada öncelik Rusya'ya aitti (Özen, 2020a).

90 sonrası yeni dönemde HÖH'ün dışında iki ana ekol olan DGB ve BSP'nin dış politik anlamda dinamiklerin bir bölümünü besleyen dış unsurlar mevcuttu. DGB taraftarları Batı ittifakını tercih ederken BSP seçmeni ise eski nostalji siyaset üzerinden daha temkinli bir siyaseti temsil ediyordu. BSP'nin dış politik açılımlarında Rusya ve Yunanistan önemli bir yer tutarken DGB ve HÖH ise Batı ülkeleri ve Türkiye ile iyi ilişkileri savunmaktaydı. Bu bağlamda azınlıklar değişimi savunurken, sosyalistler statükoyu temsil etmekteydi. 1990-1997 arasında BSP'nin Rusya ile ilişkileri canlandırma girişimleri başarılı olmamıştır. Büyük umutlarla işbaşına geçen Videnov, Başbakan olarak yaptığı ilk konuşmada üç ana hedef belirlemişti. Bu hedeflerden AB kurumları ile bütünleşme hedefi dikkat çekicidir. Sosyalist Parti içerisinde AB ile bütünleşme temasının liderler seviyesinden duyurulması önemli bir gelişmedir. Ekonominin düzenlenmesi ve suçla mücadele konusuna da vurgu yapan Videnov, Rusya bozulan ile ilişkilerin tamir edilip, geliştirileceğini duyurdu (Crampton, 2007).

1997-2007 arasında hızlı bir Avrupalılaşma sürecine giren Bulgaristan dış politikası içerisinde azınlıkların bilhassa ülkedeki Türk ve Müslüman azınlığın bu dönüşüm hikayesinde büyük etkileri olmuştur. Bulgaristan'ın NATO'ya üyelik sürecinde etnik barışın ve çatışmasızlık ortamının olmasında HÖH faktörü belirleyici olmuştur. AB sürecinde ise 2001 seçimlerinde iktidara gelen Kral Simeon Hareketi ve HÖH'ün uyumlu politikaları 2007 yılında ülkenin AB'ye girmesini kolaylaştıran faktörden biri olmuştur.

1997 -2007 arasını Bulgaristan'ın "gerçek geçiş dönemi" sayan bir akademik çalışma mevcuttur, bu bağlamda İvan Kostov hükümeti 1997-2001 arasında ülke siyasetinin Avrupalılaşması sürecince ve NATO ile ilişkilerde stratejik adımlar atmıştır. 1997'den 2004'e kadar ise Bulgaristan-Makedonya ilişkileri ve Türkiye-Bulgaristan ilişkileri açısından NATO bağlamında önemli adımlar atılmıştır. Türkiye, Bulgaristan'ın AB ve NATO çizgisinde siyaset yapmasını her zaman desteklemiştir (Crampton, 2007). İvan Kostov zaman zaman Türkiye'yi

ziyaret ederek NATO üyeliği konusunda destek istemiş ayrıca 80’li yıllarda Bulgaristan’daki Türk azınlığa yapılan asimilasyon politikalarını da eleştirmiş ve Bulgar devleti adına özür dilemiştir (<https://www.hurriyet.com.tr/>, 1998).

2004 yılında NATO’ya giren Bulgaristan artık Batı ittifakına uyumlu siyasetler üretmek zorunluluğu hissediyordu. 2007 yılında AB’ye girmesiyle Bulgaristan’da azınlıklar için yeni bir siyaset alanı da açılmış oldu. Azınlıklar artık AB Parlamentosuna temsilci gönderip, ülke içerisindeki etnik azınlık sorunlarını AB gündemine Brüksel’e taşıyabileceklerdi. Bu bağlamda 2007 sonrası yapılan seçimlerde AB Parlamentosuna gönderilen Milletvekili sayıları az da olsa dikkat çekicidir.

HÖH’ün AB Parlamentosuna Gönderdiği Milletvekili Sayıları

(<https://results.cik.bg/>, 2022).

2007	2009	2014	2019
4	3	4	3

Soğuk Savaş sonrası dünya siyasetinde ortaya çıkan yeni güvenlik mimarisi, ulusal ve uluslararası etkiler, zamanla Bulgaristan’ın dış politikasındaki öncelikli olan devletleri değiştirmiştir. Balkanlar’daki bölgesel sorunlar ve iç politikadaki talepler dış politikaya yapısal anlamda yansımıştır. Bulgaristan dış politikasındaki bu değişimler, ulusal çıkarların ne yönde değiştiği ve geliştiğine de yol göstermektedir. Bu bağlamda Bulgar Akademisyen Nikola Avreyski, Bulgaristan dış politikasındaki değişim ve dalgalanmaların ilk etapta içsel olduğunu söylemektedir. İç sorunları fazla olan bir ülkenin dış politikada daha fazla etkiye maruz kalacağını ifade eden Nikola Avreyski, Bulgaristan’ın 90 sonrası dış politikasındaki öncelikli olan devlet ve kurumların değişimi hakkında önemli tespitler yapmıştır:

- *Andrey Lukanov’un Başbakanlığı döneminde (1990) BSP Hükümeti için dış politikada öncelik Sovyetler Birliği ve Avrupa Topluluğu olmuştur.*

- *Dimitar Popov'un (1990-1991) Başbakanlığı döneminde Almanya ve Yunanistan ile ilişkiler ön plana çıkmıştır.*¹⁰
- *Filip Dimitrov'un (1991-1992) Başbakanlığı döneminde Demokratik Güçler Birliği Hükümeti için öncelik ABD, Avrupa Topluluğu ve Türkiye'dir.*
- *Lyuben Berov'un (1992-1994) Başbakanlığı döneminde Avrupa Topluluğu*¹¹
- *Jean Videonov'un (1995-1997) Başbakanlığı döneminde Demokratik Sol Hükümeti için Rusya, Almanya ve Yunanistan.*
- *İvan Kostov'un (1997-2001) Başbakanlığı döneminde SDS Hükümeti için NATO ve Avrupa Birliği.*
- *II. Simeon'un (2001-2005) Başbakanlığı döneminde kurulan NDSV-DPS Hükümeti için öncelik Avrupa Birliği ve NATO'dur.*
- *Sergey Stanişev'in (2005-2009) Başbakanlığı döneminde BSP-NDSV-DPS Hükümeti için öncelik Avrupa Birliği.*
- *Boyko Borisov'un (2009-2013, 2014, 2017) Başbakanlığı döneminde GERB Hükümetleri için dış politikada öncelik ABD, Avrupa Birliği ve Almanya (Avreyski, 2019a).*

Soğuk Savaş sürecinde Sovyetler Birliği, Bulgaristan dış politikasının ana önceliği iken dağılmayla birlikte yönelimlerin değiştiğini görmekteyiz. 90'lı yılların başında kısa bir dönem Bulgaristan dış politikasında Sovyetler öncelikli olarak yer alsa da uzun vadede Bulgaristan ulusal çıkarları çerçevesinde yeni güçler dengesine uygun bir dış politikaya yönelmiştir. Küresel ve bölgesel aktörlerle yeni bir döneme giren Bulgaristan, iç ve dış politikasındaki meseleleri çözme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda bölgesel sorunlara odaklanmaktan ziyade iş birliğine yönelik bir dış politika izlendiği görülmektedir. Bu süreçte komşularıyla ideolojik olmayan bir ilişki dönemine giren Bulgaristan, uluslararası arenadaki "Bulgaristan algısını" düzeltmek için bölgesel ve uluslararası platformları kullanmıştır. (Avreyski, 2019b).

¹⁰ Komünist Parti üyeliği olmayan ilk Başbakandır. Batı ile özellikle Almanya ile ikili ilişkilerin gelişmesini sağlayan temel politikalar izlemiştir.

¹¹ İktisat tarihçisi olan Prof. Dr Lyuben Berov'un tarafsız bir siyaset izlediği söylenebilir. 1990'da Lyuben Berov, Cumhurbaşkanı Zhelyu Zhelev'in danışmanı oldu ve 30 Aralık 1992'de Haklar ve Özgürlükler Hareketi ve Bulgar Sosyalist Partisi tarafından desteklenen uzman bir hükümette başbakanlık görevini icra etti.

Balkanlar'daki post komünist sürecin içerisinde bölgesel liderlik peşinde koşan Yunanistan, bölgesel politikalarını ticari yollarla geliştirme yoluna gitmiştir. Yunanistan'ın 90'lı yıllarda Balkanlar'daki güç boşluğundan yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Yunanistan'ın bu bölgesel liderlik siyasetine yönelik olarak Bulgaristan dengeleyici bir tutum sergilemiştir (Christidis, 2017). Bu bağlamda diğer komşularıyla ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. 6 Mayıs 1992'de Türkiye-Bulgaristan arasında imzalanan ‘ ‘ *Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Savunma Antlaşması* ‘ ‘ Bulgaristan'ın bölgesel politikalarında geçmişten gelen Soğuk Savaş mantığını değiştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir (<https://www5.tbmm.gov.tr>, 1992). Genel çerçevede 90 sonrasında Bulgaristan dış politikasında komşularının Balkanlar'da ve Karadeniz'deki politikalarına yönelik olarak dengeleyici adımlar attığını söyleyebiliriz.

Bulgaristan'ın soğuk savaş sonrası dış politikasındaki değişimin güvenlik eksenli olduğunu ifade edebiliriz. Bulgaristan'ın 90 sonrası iç ve dış güvenliğini sağlayabileceği ulusal çıkarlarına hizmet eden bir dış politika izlediğini söyleyebiliriz. Varşova Paktı üyesi SSCB'nin uydu devletinden AB üyesi ve NATO ittifakına giden yolculukta Bulgaristan'ın kendi ulusal güvenliğini tehlikeye atacak politikaya başvurmaması akademik açıdan incelenmeye değer bir konudur.

Tüm bu süreçte eski bağlantılarını bir günde silemeyeceği için siyasal anlamda dönüştürmek durumundaydı. SSCB ile ilişkileri 1980'lerde Todor Jivkov ve Mihail Gorbaçov arasındaki uyumsuzluktan olumsuz etkilendiyse de Sovyetler Birliği dağılana kadar aradaki yakınlık merkez-uydu devlet ilişkisinin en canlı örneğiydi. Ayrıca komünizm fikri olarak çökse de devlet içerisinde kurumsal varlığı devam etmekteyken, Bulgaristan'ın eski Sovyet bağlantılarını ve geleneklerini kısa sürede değiştirebileceğini kimse ifade edemezdi. Burada dikkat edilecek husus Bulgaristan'ın kendi güvenlik stratejisini nasıl kurguladığı meselesidir. Bulgaristan'ın büyük güçlerle ilişkisi daima buradaki soru işaretini çözebilir. Soğuk Savaş sonrası geçiş döneminde iç ve dış politikaya dair verilen kararlara dikkat edilirse, Bulgaristan'ın uluslararası sistem içerisinde yükselen büyük güçlerin yükselişini algılayan bir devlet aklına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ülkenin ulusal güvenlik meseleleri arasında yer alan azınlık sorunları güvenlik konuları arasında merkezi bir konumda yer almaktadır (Jivkov, 1979).

Bulgaristan'ın bu değişen güvenlik stratejisi komşu ülkelerin dış politika eğilimleri ile uyumlu ilerlemiştir. Bu bağlamda iki NATO komşusu Türkiye ve Yunanistan, Bulgaristan'ın NATO

üyeliği desteklemişlerdir. Komşu ülkelerin bölgesel yaklaşımlarında farklılıklar olsa da NATO'nun Balkanlardaki genişleme stratejisine yönelik olumlu yaklaşımları Bulgaristan'ın Batı ittifakı ile çıkarlarının uyumlanma sürecini kolaylaştırmıştır.

90'ların ilk yıllarında değişime direnen BSP, eskinin kurumlarını ve organik bağlarını kullanarak NATO ile ilişkilerini ötelemiştir. Bir diğer ifadeyle bu süreç içerisinde Bulgaristan'da iktidara gelen Sosyalistler, NATO üyelik sürecinin önünü tıkararak alternatif modeller aramıştır. Bulgaristan'daki değişim sürecinin hem içerden hem de dışardan gelişen olaylarla birbirini tetikleyerek devam ettiğini söyleyebiliriz. Bulgaristan'ın 1990 yılında Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine (NACC) katılmasının ardından gelişen süreçte inişli çıkışlı ilişkilere rağmen 1994 yılında devreye giren "Barış İçin Ortaklık" (Pfp) programı ile Bulgaristan-NATO ilişkileri bağlamında yakınlaşma ve işbirliği imkanlarının ortaya çıktığı söyleyebiliriz. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi ve Barış için Ortaklık süreçlerinin Bulgaristan iç politikasında Sosyalist partinin alanını daraltırken, liberal ve demokrat oluşumlara siyasal bir alan açtığını söyleyebiliriz (Özen, 2020b).

AB ve NATO ile entegrasyon politikaları, Balkanlar'daki etnik çatışmaları gören Bulgaristan karar alıcılarında etnik sorun çözümü bağlamında değer kazanmıştır. Balkanlar'da bölgesel güvenliğin çöktüğü bir dönemde Bulgaristan iç siyasetinde etnik çatışmaların olmaması Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin meclise içerisindeki rolü ile anlaşılabilir. Balkanlar'daki etnik çatışmaların ve sorunların hızla yayılma ihtimali, Bulgaristan'ın güvenlik algısını etnik meseleler üzerine odaklamaktadır. 90'larda azınlık sorunlarını söylem düzeyinde tutabilmesi Bulgaristan'ın iç ve dış politikalarında diğer Balkan ülkelerine göre daha tutarlı bir yol izlemesini sağlamıştır. Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya'daki etnik sorunların çözümü noktasında Bulgaristan'ın AB ve NATO'yu dikkate alarak hareket etmesi ilk etapta NATO üyelik sürecini kolaylaştırmıştır. 90'larda etnik sorunların dış politikaları belirlediği bir ortamda Balkanların güvenliği NATO tarafından sağlanmaya başlamıştır. Dolayısıyla ulusal güvenliklerini sağlamak isteyen Balkan devletleri iş birliği için NATO ile beraber hareket etme durumunda kalmışlardır (Özgür,1998).

Avrupa-Atlantik yapı ile entegrasyon sürecine giren Doğu Avrupa ve Balkan Devletlerinde yeni lider profilleri ortaya çıkmıştır. Çıkarlarını ve dış politikasını farklı şekilde inşa eden yeni lider profilleri liberal ve demokrat fikirlerden etkilenmiştir. Berlin Duvarının yıkılmasından sonra daha özgür bir siyaset tarzını benimsemeye çalışan liderler, kendi kitlelerine yaşanan

demokratikleşme süreçlerini tam manası ile açıklayamamıştır. Eski Sovyet ve komünist tipi devlet kurumlarının yapısı yeni lider tipolojisini 90'lı yıllarda etkilemeye devam ettiği için azınlık sorunları yaşayan Bulgaristan'da yumuşak bir retorik benimsediğini gözlemlemekteyiz. Avrupa-Atlantik yapıyı savunan siyasetçiler daha ılımlı bir lider tipi ortaya koyarken, sosyalist ekolden gelen lider tipolojisinde daha ulusalcı ve statükocu bir yaklaşım kendini göstermektedir. Ör: Bulgaristan Cumhurbaşkanı Jelyu Jeleu ile Rosen Plevlinev'in liberal değerler açısından siyaset üretme tarzları ve liderlikleri birbirine benzerken, Georgi Pırvanov ile de Rumen Radev'in ise sosyalist ekolden gelme hasebiyle daha ulusalcı ve güvenlikçi yaklaşımları ön plana çıkmaktadır (K. Lilyana vd., 2017).

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde Bulgaristan'ın dış politikasında yaşanan değişimleri incelediğimiz bu çalışmada, sistemik faktörlerin yansırı iç faktörlerin ve liderlerin de etkili olduğu görülmektedir. Neoklasik realist çerçevede bağımlı değişken olan dış politikanın ara değişkenler vasıtasıyla nasıl değiştiği AB ve NATO üyelik sürecinde gözlemlenmektedir. Bulgaristan dış politikasındaki yaşanan değişimler AB ve NATO üyelik sürecinde çok boyutlu olarak gözlenebilmektedir. Uzun vadede değişen liderler algılamalarının yansırı bölgesel gelişmelere endeksli olarak güvenlik faktörünün ön planda olduğu görülmektedir. İç faktör kaynaklı demokrasi talepleri ve yerel sınırlandırmalar iç ve dış politikanın birbirini etkileme durumunu yakından etkilemektedir.

Azınlıkların 90 sonrası iç politikadaki tavrı Avro-Atlantik dünya ile ilişkilerin güçlenmesini kolaylaştırmıştır. Bulgaristan için stratejik bir tercih olan Avro-Atlantik ittifakı uzun vadede ülkenin iç ve dış politikasında temel belirleyici konumuna yükselmiştir. 90'lar da değişim ve dönüşüme daha yavaş iken, 2007 sonrası gelişen olaylar iç politikada AB ve NATO yanlısı grupları daha aktif bir konuma getirmiştir. Dış politika alınan kararlarda sosyalistler ve milliyetçi gruplar Rusya faktörünü gözetmeyi her fırsatta ifade ederken, liberal ve demokrat Batı yanlıları ve Türk ve Müslüman azınlık ekseriyetle Batı ile uyumlu bir siyaseti tercih etmektedir.

Bulgaristan dış politikası Soğuk Savaş sürecinde SSCB'nin en yakın müttefikliğinden AB ve NATO ile tam uyumlu bir dış politikaya evrilmiştir. Bu dış politikanın dönüşüm sürecinde

uluslararası konjonktürün, bölgesel çatışmaların yanı sıra Bulgaristan'ın iç politikasında yaşanan değişimlerin etkili olduğunu ifade edebiliriz.

Kaynakça

Arı, Tayyar (2018). Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya İşbirliği, (s.157-158.) Aktüel 16 Yayınları.

Ateş, D. (2014). Uluslararası Politika Dünyayı Anlamak ve Anlatmak. (s. 35-37). Dora Yayıncılık.

Avreyski, N. (2019). Vınşna Politika na Republika Bılgariya Çast I, Regionalni İzmereniya, , (s.33-37). Za bukвите - 0 Pismenhi Yayınları.

Balcı, A. (2017). Realizm. Şaban Kardaş vd.,(Ed.), Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular. (s. 140-142). Küre Yayınları.

Boyka, B. (2012). Bulgarian Foreign Policy Twenty Yaers of EU Integration and Black Sea Regional Cooperation: 1989-2009. Instute of International Economic Relations, September.

Christidis, Y. vd., (2017), Greek-Bulgarian Relations: Present State and Future Challenges, Eliamep, Research Report, (s. 28-33).

Crampton, R. (2007). Bulgaristan Tarihi, (s. 196). JeoPolitika Yayınları.

Demirtaş, B. (2001). Bulgaristan'la Yeni Dönem. (s. 46). Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Dunne, T., vd., (2021). Realizm. J.Baylis vd., (Ed.), H. Basri vd., (Tercüme). Küreselleşen Dünya Siyaseti. (s.188-189). Küre Yayınları.

Efegil, E. (2014). Dış Politika Analizi (Ders Notları), İstanbul.

Ekinci, M. (2018). Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu, (s.54-55) SETA.

Ekinci, M. (2018). Bulgaristan Siyasetini Anlama Kılavuzu, (s.196-197). SETA.

Enstrogm, J. (2009). Democratisation and the Prevention of Violent Conflict: Lessons Learned from Bulgaria and Macedonia, Routhledge, (s.81-96).

Gülmez, Barış vd., (2020). Dış Politika Analizi: Teorik Yaklaşımları. Dış Politika Analizi Konu, Kuram, Yöntem. Bezen Balamir Çoşkun ve İnan Rüma. (Der.), s. 17. 1 Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Güntay, V. (2017). Türkiye-Bulgaristan İlişkileri. P. Yürür vd.,(Ed.), Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkan Siyaseti, (s.96-97). Detay Yayıncılık.

Kenar, N. vd., (2012). Balkan Ülkelerinin Dış Politikası. Ş. Çalış, vd., (Ed.). Balkanlar'da Siyaset. (s. 174- 175). Anadolu Üniversitesi Yayını.

Mandacı, N. Bulgaristan: Siyasal Hayat ve Kurumlar. Burak Tangör (Ed.), Bulgaristan İdari, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Yapı. (s.102). TİAV.

Lilyana K. vd., (2007). Rumen Radev Petiyat Prezident. (s.30-48). Trud.

Lobell, E. (2009). Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy, Ripsman M. vd., (Ed.). Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy. (s.20-35). Cambridge University Press.

Özen, Ç. (2020). Bulgaristan Dış Politikasının Dönüşümü: Tarihsel Bir Değerlendirme. Burak Tangör (Ed.). Bulgaristan İdari, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Yapı, (s.254-255).TİAV.

Özgür, N. (1998). Balkan Devletlerinin Dış Politika Uygulamalarında Etnik Sorunların Rolü (1989-1997). Faruk Sönmezoğlu (Ed.), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar. (s. 247-249). Der Yayınları.

Özlem, K. (2019). Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık. (s.168-175). Dora Yayıncılık.

Poulton, H. (1993). Balkanlar Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler. Y.Alagon (Tercüman). (s.197). Sarmal Yayınları.

Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, World Politics, 51 (1), 144-147.

Türkeş, M. (2002). Geçiş Sürecinde Dış Politika Öncelikleri: Bulgaristan Örneği. İ.Uzgel vd. (Ed.), Türkiye'nin Komşuları, (s. 186-190.) İmge Kitabevi.

Üste, N. (2014). Bulgaristan Cumhuriyeti, N. Mandacı vd., (Ed.), Çağdaş Balkan Siyaseti, (s. 55). Seçkin Yayıncılık.

Jivkov, T. (1979). Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nin İç ve Dış Politikası. Aydın Arın (Çevirmen). (s.18-57). Habora Kitabevi Yayınları.

Web Kaynakları

Alkışlanacak Özur. 13 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/alkislanacak-ozur-39046457> adresinden edinilmiştir.

Bulgaristan'ın AB Parlamento Seçim Sonuçları. 13 Mayıs 2022 tarihinde <https://results.cik.bg/> adresinden edinilmiştir.

Dragas, O. (2022, 17 Mayıs). Europe's new leaders are coming from the periphery. <https://www.euractiv.com/section/future-eu/opinion/europes-new-leaders-are-coming-from-the-periphery/>

İskit, T. (2022, 5 Mayıs). Dış Politika ve Dış Ekonomik İlişkilerin Yönetimi, <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-ve-dis-ekonomik-iliskilerin-yonetimi.tr.mfa>

Keyman, F. (2022, 5 Mayıs). Realizm (Uluslararası İlişkiler), https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/realizm_uluslararasi_iliskiler

Keyman, F. (2022, 5 Mayıs). Dış Politika, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/dis_politika

Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İyi Komşuluk, İş birliği ve Güvenlik Antlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/417). 8 Mayıs 2022 tarihinde <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c066/tbmm19066007ss0379.pdf> adresinden edinilmiştir.

Passy, S. (2022, 17 Mayıs). Solomon Passy ve Atlantik Kulübü hakkında. https://www.solomonpassy.com/static.php?content_id=16

President Putin and Bulgarian President Georgi Parvanov officially opened the Year of Russia in Bulgaria. 13 Mayıs 2022 tarihinde <http://en.kremlin.ru/events/president/news/43660> adresinden edinilmiştir.

Putin'in Bulgaristan Çıkarması. 13 Mayıs 2022 tarihinde <http://www.dw.de/putinin-bulgaristan-çıkarması/a-3072974> adresinden edinilmiştir.

Speech at the Opening Ceremony of the Year of Russia in Bulgaria. 13 Mayıs 2022 tarihinde <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24779> adresinden edinilmiştir.

Yıllara Göre HÖH'ün Milletvekili Sayıları. 15 Temmuz tarihinde (<https://results.cik.bg/,2022>) adresinden alınmıştır.